

Dr. Mang Béla

Az új felsőoktatási koncepció

A társadalmi-gazdasági környezet változásai nyomán az elmúlt évtized során a magyar felsőoktatás alapvetően új kihívásokkal szembesült. Az egymást követő fejlesztési koncepciók alapján megkezdődött és napjainkban is tart az ágazat átalakulása. Az intézményrendszer többszektorúvá vált, megjelentek szolgáltatásként a költségtérítéses képzések (a hallgatók mintegy fele már ilyen képzésben vesz részt), és a hallgatói létszám is több mint háromszorosára emelkedett. A 2000-ben végbement intézményi integráció sikerrel állta az első megpróbáltatásokat, s a stabilizálódás révén ma már a tartalmi „összeérés” van napirenden. Egyre több hallgató és oktató tölt el hosszabb-rövidebb időt külföldön, és az egyre bővülő idegen nyelvű képzési kínálatnak köszönhetően hazánkat is mind több diák választja részképzésre vagy oklevélszerzésre; a nemzetközi diákcsere-t is elősegíti a kreditrendszer, mely 2003 szeptemberétől már minden felsőoktatási intézményben működik.

A demográfiai helyzet ellenére (idén kb. ugyanannyi volt az alapfokú, illetve a felsőfokú tanulmányaikat megkezdők száma!) továbbra is nagy az érdeklődés a felsőoktatás iránt: idén mintegy 166.000-en jelentkeztek felsőoktatásba. A tömegképzéssel felmerülő minőségi problémákra csak jól működő minőségbiztosítási rendszerek, illetve a differenciált képzési lehetőségek megteremtése, valamint az elitképzés struktúráinak megerősítése adhat választ. E ponton merül fel a diplomás munkanélküliség kérdése is, melynek emelkedése jelzi, hogy a képzés munkaerő-piaci relevanciájának növelésére, karriertervezésre, vagyis a felsőoktatás kimeneti oldalára mind nagyobb figyelmet kell fordítania az oktatáspolitikának.

Külön kell néhány sort szentelni a kutatások kérdésének is. A tudás felezési ideje folyamatosan csökken. Ez a felsőoktatásban azt jelenti, hogy egyrészt folyamatosan kell megjeleníteni az új kutatási eredményeket az oktatásban, másrészt pedig a friss szakmai ismeretek mellett olyan kompetenciákkal kell felvértezni a hallgatókat, hogy az egész életen át tartó tanulás jegyében képesek legyenek tudások folyamatos és önálló megújítására.

Magyarország versenyképessége a jól képzett, nagy szakmai tudással rendelkező értelmiség meglététől is függ, hiszen a gazdasági növekedést elsősorban a tudásintenzív munkahelyeken termelt nagy hozzáadott érték, és a kutatási eredmények hasznosítása jelenti. A kutatás-fejlesztési tevékenység szerepének érzékeltetésére álljon itt egy példa: míg 1980-ban az egyik európai vállalatóriás bevételeinek „csupán” 48 százaléka származott 5 évnél nem régebbi termékből, addig 2001-ben ez a szám már elérte a 75 százalékot. A felsőoktatási intézményeknek a régiójuk szellemi központjává kell válniuk. El kell érni, hogy mind több vállalati kutatóhely létesüljön a campusokon.

Bár a magyar felsőoktatásban eddig is jelentős változások történtek, a reformfolyamat ezekkel még nem zárult le. A magyar felsőoktatás, és általa a magyar gazdaság versenyképességének további javítása újabb reformokat tesz szükségessé, melyek kereteit az ún. Bolognai Folyamat adja.

Magyarország 28 európai országgal közösen 1999-ben írta alá a Bolognai Nyilatkozatot, ezzel nyilvánítva ki részvételi szándékukat a Bolognai Folyamatban, mely 2010-re egy egységes Európai Felsőoktatási Térség létrehozását tűzte zászlajára. A képzettségek más tagállamokban történő elismerése a munkaerő szabad áramlásának, közvetve pedig Európa versenyképességének a záloga.

A Bolognai Nyilatkozat a következő konkrét célokat tűzte ki a felsőoktatás nagyobb mértékű összehasonlíthatóságára és harmonizálására vonatkozóan: könnyen összehasonlítható végzettségek rendszere az európai felsőoktatásban, kétciklusú képzés és egységes kreditrendszer bevezetése, mobilitás támogatása, az európai együttműködés ösztönzése a minőségbiztosítás terén, a felsőoktatásban az európai dimenziók támogatása.

2001-ben az oktatási ministerek prágai tanácskozásán a bolognai célokhoz három további elem társult: egész életen át tartó tanulás, a hallgatók és a felsőoktatási intézmények bevonása az Európai Felsőoktatási Tér kialakítása folyamatába, és az Európai Felsőoktatási Tér vonzerejének és versenyképességének növelése.

A 2003. szeptember 19-én tartott berlini miniszteri értekezleten az immár 38 résztvevő ország oktatási miniszterei által aláírt kommuniké hangsúlyozza, hogy a legfontosabb teendőket, különösen a kétciklusú képzés bevezetését 2005-re előre kell hozni, biztosítani kell a diákhitel és a források hordozhatóságát a hallgatók számára, és elő kell mozdítani az Európai Felsőoktatási Tér és az Európai Kutatási Téréség közötti szorosabb kapcsolat kialakulását.

Az Oktatási Minisztérium a fent említett nemzetközi célkitűzések és a kormányprogramban vállalt feladatok megvalósítása érdekében elkészítette a Magyar Universitas Program-ot (MUP), mely egy átfogó felsőoktatási modernizálási és fejlesztési program. A MUP alapvető célja a magyar felsőoktatás versenyképességének javítása, a képzés és működés megfelelő minőségének biztosítása, valamint az esélyegyenlőség feltételeinek további javítása.

Engedjék meg, hogy az időnk végességére tekintettel kiemeljek hármat a tervezett felsőoktatási reformprogram főbb elemei közül.

A többszintű képzésre való átállás

A magyar felsőoktatás jelenleg alapvetően duális szerkezetű, vagyis élesen elkülönül egymástól a főiskolai és egyetemi szintű képzés. Az egységes Európai Felsőoktatási Térhez történő csatlakozást szolgáló lineáris, vagy többciklusú képzés három fő ciklusra bomlik majd: felsőfokú alapképzés (bachelor), mesterképzés (master), és doktori képzés (PhD, DLA).

Az első ciklus (bachelor) általában 3 éves (180 kredites) képzés. Az új típusú alapképzés egyik fő célja, hogy lehetővé tegye a munkaerőpiacon elhelyezkedést biztosító értékes diploma megszerzését, ezért az alapképzésben a gyakorlati képzésre kell majd nagyobb hangsúlyt fektetni.

A második ciklus (master) az alapképzés utáni, arra épülő, általában 2 éves (négy szemeszteres, 120 kredites) képzés, amely egy specializáltabb végzettséget ad.

A harmadik ciklus (doktori képzés) a mesterképzésre épülő 3 éves (180 kredites) képzés, amely doktori tudományos (illetve művészeti) képzést nyújt és tudományos doktori fokozat (PhD illetve DLA) megszerzésére készít fel.

Nem feledkezhetünk el a felsőfokú szakképzésről sem, mely a felsőoktatás alternatív be-, illetve kimeneteként értelmezhető. Az iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés fő célja, hogy rövidebb idő alatt biztosítson a munkaerőpiacon hasznosítható, gyakorlat-orientált ismereteket, célzottan készítve fel valamely szakképzettség megszerzésére. A felsőfokú szakképzésbe minden sikeresen érettségiző diák felvételt nyerhet. A felsőfokú szakképzés két éves (120 kredites) képzés, amely elsősorban a szakmai ismeretek és készségek átadására koncentrál. Az egész életen át tartó tanulás keretében – a felsőfokú alapképzéssel való összehangolás és akkreditáció révén – biztosítani kell, hogy a felsőfokú szakképzés után a továbbtanulás – kredit beszámítással – biztosítható legyen.

A képzési szerkezet lineárisává válásával megváltozik a képzések horizontális tagolódása is. Az első ciklusban tizennégy, széles, a tudományterületekkel rokon képzési terület alakul ki, amelyeken belül területenként eltérő számú, de összességében mintegy nyolcvan képzési ág jön létre. A képzési ágak az egyes képzési területeken belül diszciplináris szempontok alapján csoportosítható, és ezért közös alapozásra képes képzéseket fogják össze. A képzési ágakban történő alapozás után alapszakokon folyik tovább a képzés. A képzési területek, ágak és alapszakok kialakításának véglegesítése a Nemzeti Bologna Bizottság keretében zajlik, az ezzel kapcsolatos konszenzust a Magyar Rektori Konferencia és a Főiskolai Főigazgatói Konferencia Bologna Bizottsága szakcsoportjainak két éves munkájára történő alapozás jelenti. A képzési területeket, ágakat és alapszakokat jogszabály rögzíti majd, s a rendszer elindulása után nyílnak mód további korszerűsítésükre. Az alapszakokhoz - az egyes intézmények belátása szerint - szakirányok csatlakozhatnak.

A második ciklusban a képzés az alapképzési ciklusra kialakított képzési ágakon belül specializáltabb ismereteket és kompetenciákat nyújt. Egy-egy képzési ágban – a tudományos és társadalmi igényekre alapozva – számos mesterszak működhet. A mesterszakok mennyiségét ezért nem szükséges korlátozni, összesített számuk várhatóan sokszorosán meghaladja majd az alapszakokét.

A harmadik ciklusban doktori iskolák keretében kialakított doktori programokban folyik a tudományos kutatásra történő felkészítés és a tudományos fokozatszerzés támogatása.

Az új képzési rendszerhez kapcsolódóan tovább kell fejleszteni az egységes kreditrendszert, és meg kell teremteni az intézmények és az országok közötti transzfer lehetőségét és a diplomamelléklet kiadásának rendszerét.

Az intézmények státuszának változása, a gazdasági autonómia növekedése

A felsőoktatási intézmény jogi személy. Az állami fenntartású akkreditált felsőoktatási intézményeket a törvény speciális jogállású költségvetési szervként határozza meg. A speciális jogállás a felsőoktatás sajátos működési jellegének figyelembe vételéből adódik (pl.: ÁFA visszatérítés, adókedvezmények, szellemi alkotás preferálása, tudástranszfer ösztönzése, versenyszférával való kooperáció).

E speciális státust csak olyan felsőoktatási intézmény nyerheti el, amelyben a képzés szakmai, szervezeti, személyi feltételei a képzési ciklus teljes időtartamára tartósan biztosított, ha megfelelő küldetésnyilatkozattal, képzési és fejlesztési tervvel, valamint a minőségirányítási program végrehajtásának koordinálásához belső szervezettel rendelkezik.

Az intézmények gazdálkodási szabadsága jelentősen megnövekedik. A felsőoktatás finanszírozás új modelljének egyik legfontosabb célja az intézményi teljesítmények, valamint a szolgáltatások színvonalának elismerésén alapuló költségvetési finanszírozási rendszer kialakítása és működtetése. A jövőben az államilag támogatott képzésben részesülő hallgatók felvehető számát nem az intézménynek leosztott keretszámok, hanem az országos felvételi rangsor alapján a hallgatók intézmény választása határozza meg, az előre rögzített kapacitáskorlátok figyelembevételével.

A képzési támogatás intézményváltoztatás esetén követi a hallgatót, külföldi részképzés esetén (vagyis a Bolognai Nyilatkozatot aláíró országok felsőoktatási intézményeiben folyó részképzés esetén) pedig a hallgatót terhelő költségek fedezetéül szolgál. Az államilag támogatott hallgatók számára ez azt jelenti, hogy a képzésben való részvétel (meghatározott számú szemeszter, illetve kredit) és a képzéshez tartozó kísérő szolgáltatások költségét az állami képzési támogatások kialakítandó rendszerén keresztül a költségvetés finanszírozza.

Az új rendszer kialakítása szorosan összefügg a lineáris képzési rendszer bevezetésének ütemezésével (2005-2010), mert az állami támogatási-rendszernek erre kell épülnie, ezzel szolgálva a mobilitást és az életen át tartó tanulás elveit.

Az egyes képzési ciklusokban tanulmányokat megkezdő hallgatók arányai kiindulásként: felsőfokú szakképzésbe az érettségizők 20%-a, alapképzésbe 70%-a lép be. A mesterképzésben az alapképzésbe tanulmányokat sikeresen befejezők 40%-a lép be. A doktori képzésbe a mesterképzésben tanulmányokat folytatók 20%-a lép be. Ezen fő arányokon belül az állam ciklusonként a képzési területekre határozza meg az állami finanszírozásban részesítendő hallgatók számát az előző évi jelentkezések és a munkaerőpiac igényeinek figyelembe vételével.

Az intézményirányítás átfogó reformja

A tervezett változtatások professzionális megvalósításához mindenképpen szükség van az intézményi menedzsment megerősítésére. A program irányelveivel és számos európai példával összhangban a koncepció olyan vezetési modellt irányoz elő a költségvetési intézményekként működő felsőoktatási intézményeknél, amelyben kettéválik az intézményműködtetési (menedzsment) és a képzési és kutatási (akadémiai) tevékenységek irányítása, és ennek megfelelően alakul a felelősségi körök telepítése. A tudományos tevékenység irányítását a szenátus, a menedzsment tevékenység irányítását az Irányító Testület (IT) látja el. Az egyetemi közösséget a szenátus reprezentálja. A szenátusnak az akadémiai kérdéseket érintő stratégiai ügyekben (képzési terv, kutatási terv, akadémiai szolgáltatási terv, oktatói/kutatói pályázatok elbírálása stb.) előzetes egyetértési joga van. Csak a szenátus véleményével együttesen lehet a stratégiai döntéseket az IT elé terjeszteni. Ezt a struktúrát az új törvény minden költségvetési szervként működő felsőoktatási intézmény számára kötelezően előírja. A rektor az intézmény vezetője és képviselője, a munkáltatói jogok gyakorlója, kinevezések, szerződések aláírója. Egy személyben felelős az IT által meghozott döntések végrehajtásáért, az intézmény hatékony működéséért. A hivatalban lévő rektor, amennyiben az IT elnöki pozícióját kívánja betölteni, egyszerre lesz rektor, illetve az IT elnöke (elnök-rektor). A vezetői megbízás lejártát követően az IT dönt arról, hogy megőrzi-e azt az irányítási formát, vagy az elnöki szerepet és a rektori funkciót személyileg kettéválasztja.

Az új törvény tervezete biztosítékokat teremt a minisztérium túlsúlyának érvényesülésével szemben az IT-ben. Egyrészt 50%-nál alacsonyabb arányban szabja meg a minisztérium delegáltjainak számát a testületben, másrészt szigorú összeférhetetlenségi szabályokat állapít meg az IT tagjaira, harmadrészt lehetővé teszi, hogy a Szenátus kifogást emelhesen a miniszter delegáltjaival szemben. Lehetővé teszi továbbá, hogy azok a vállalkozások, illetve intézmények, amelyek együttműködésre irányuló társulási szerződést kötnek a felsőoktatási intézménnyel, az IT-ben is megjelenhessenek.

Az IT, a Szenátus és a rektor tevékenységeit az új felsőoktatási törvény tervezete elkülöníti egymástól, és a hárompólusú belső vezetést illetően egyeztetési eljárásokat irányoz elő, amelyek azonban nem tarthatnak korlátlan ideig, hanem a határidőhöz kötött döntések esetén az IT ideiglenesen hatályba léptetheti a teljes konszenzussal el nem fogadott döntést, amelyet azonban további egyeztetések után véglegesíteni kell.

Az új törvény a felsőoktatási intézmények belső szerkezetére vonatkozóan keretjellegű szabályozást valósít meg.

Előadásomban a MUP-nak csak a legfontosabb elemeit emeltem ki. A MUP, benne a tervezett új felsőoktatási törvény koncepciójával, megtalálható a minisztérium honlapján (www.om.hu).